

УДК 636.082 : 001 (477)

РОЗВИТОК ЗООТЕХНІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСОБИСТОСТІ*Ірина Бородай*

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Україна, 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10
e-mail: irinaboroday@ukr.net

До 55-річчя від дня народження І.В. Гузева

У розвиток наукових основ тваринництва другої половини ХХ – початку ХХІ ст. вагомий внесок зробив талановитий учений і організатор галузевого дослідництва, доктор сільськогосподарських наук Ігор Вікторович Гузев (1963-2014). Зокрема, розробив концепцію та стратегію розвитку м'ясного скотарства в Україні, цілісну науково обґрунтовану методологію збереження біорізноманіття генетичних ресурсів, розвинув теорію онтогенезу та природної резистентності сільськогосподарських тварин тощо. Аналіз та узагальнення наукових розробок ученого набувають особливої актуальності в умовах сьогодення, коли здійснюються активні пошуки шляхів вирішення глобальної продовольчої проблеми, зростання конкурентоспроможності галузі тваринництва України.

Окремі аспекти багатогранної наукової діяльності І.В. Гузева, зокрема його внесок у розвиток спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні, збереження біорізноманіття тварин, організацію дослідної справи, знайшли відображення у наукових працях Ю.П. Полупана, В.П. Бурката, І. Бородай [1; 2; 8].

Вшановуючи пам'ять І.В. Гузева та з нагоди 55-річчя від дня його народження, вважаємо за доцільне висвітлити основні віхи його життєвого та творчого шляху, узагальнити пріоритетні складові його наукового доробку, актуалізувати найбільш вагомі розробки у галузі тваринництва, що поставлено за мету даного дослідження. Методологія дослідницького пошуку ґрунтується на застосуванні системно-історичного підходу. У розв'язанні поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові, міждисциплінарні, історичні (проблемно-хронологічний, біографічний) методи дослідження. Їх концепція передбачала залучення загальних методів наукового пізнання, таких як аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення. Широко застосовувалися методи джерелознавчого аналізу.

Народився Ігор Вікторович Гузев 11 січня 1963 р. у Харкові у сім'ї службовців. Середню освіту здобув у Шахтарській середній школі № 2 Анадирського району Магаданської області. З п'ятого класу, відколи батьки подарували йому цуценя східноєвропейської вівчарки, захоплювався кінологією. Вже у ті роки вирішив поступати на зооінженерний факультет сільськогосподарського інституту. Починаючи з шостого класу, батьки під час літніх канікул відправляли його разом з однолітками до тундри, у сейсморозвідувальні партії та бурові установки – на полювання та риболовлю. Це сприяло його справжньому становленню – формуванню вольового характеру, витримки та вміння домагатися поставлених цілей [3].

Трудову діяльність розпочав на будівельних майданчиках Крайнього Північного Сходу. Природа цього суворого краю, а отже і спосіб виживання у ньому, викликали у майбутнього вченого захоплення північним оленярством, службовим та їздовим собаківництвом, промисловими видами полювання на хутрового та морського звіра, рибного лову у внутрішніх і зовнішніх водоймищах. Саме там у шкільні роки брав безпосередню участь у створенні й організації роботи першого підсобного тваринницького господарства (із свинарства та молочного скотарства) Чукотської нафторозвідувальної експедиції.

Після закінчення середньої школи навчався за спеціалізацією «племінна справа» на зооінженерному факультеті Української сільськогосподарської академії (УСГА), яку закінчив у 1985 р. з відзнакою. Під час студентської практики з ентузіазмом працював на стайні, займався кінним спортом.

З 1985 р. наукова діяльність І.В. Гузева пов'язана з Інститутом розведення і генетики тварин НААН (ІРГТ НААН), де він був прийнятий на посаду молодшого наукового співробітника відділу автоматизованого управління селекційним процесом у тваринництві (АСУ).

Завдання відділу першочергово спрямовувалися на розробку стратегії комп'ютеризації галузі молочного та м'ясного скотарства, запровадження програмних засобів для різних рівнів управління селекційним процесом, створення інформаційних банків даних корів племінних господарств і бугаїв племпідприємств і племоб'єднань тощо. І.В. Гузев брав безпосередню участь у створенні АСУ у скотарстві, де за керівництва В.І. Власова розроблявся та впроваджувався пакет прикладних програм для ЕОМ з автоматизації основних завдань великомасштабної селекції молочних порід худоби, опрацьовувалася низка теоретичних питань популяційної генетики [2].

Співробітниками відділу розроблено першочергову схему інформаційного управління селекцією великої рогатої худоби, яка передбачала комп'ютеризацію управління селекцією двох основних структурних підрозділів Міністерства сільськогосподарства і продовольства України – «Укрплемоб'єднання» та «Укрдержплемзаводи» через відповідну систему обласних об'єднань по племінній справі у тваринництві, елевєрів, племпідприємств і племзаводів, племінних ферм і мережі випробувальних господарств.

У 1987-1990 роках І.В. Гузев – аспірант кафедри розведення і відтворення сільськогосподарських тварин УСГА. У 1990-1991 роках – молодший науковий співробітник лабораторії технології і техніки кріоконсервації сім'я сільськогосподарських тварин, а в 1991-1997 роках – науковий співробітник відділу АСУ ІРГТ НААН [1].

У 1994 р. закінчив у Великобританії Міжнародну школу управління молочним скотарством. У 1996 р. при ІРГТ захистив кандидатську дисертацію «Селекційно-генетична оцінка і раннє прогнозування природної резистентності молочної худоби» (наукові керівники: М.В. Зубець і А.В. Герасимчук). Вперше детально вивчив питання онтогенезу, материнського впливу через умови ембріонального розвитку худоби та формування пасивного колострального імунітету молодняка, етологічних складових життєздатності у неонатальний період, екстер'єрно-конституціональних особливостей у тварин. Розробив інтегральні селекційно-генетичні методи ранньої оцінки, добору та підбору великої рогатої худоби за природною резистентністю на базі ПЕОМ.

Провів оригінальні дослідження з популяційної генетики за використання варіантів марковського аналізу вертикальної трансформації генетичної інформації, ентропійного

аналізу кількісних селекційних показників, прогнозування динаміки змін генетичного різноманіття поліморфних кодомінантних систем при постійних тісних інбридингах, а також популяційного імунобіологічного аналізу у породотворному процесі. Розробив організаційні принципи тиражування багатокомпонентних поетапних систем надраннього прогнозування й оцінки фізіологічної стійкості великої рогатої худоби різної статі. У 1995-1997 роках за цикл робіт з розкриття можливостей селекції великої рогатої худоби за природною резистентністю отримав стипендію для молодих учених Державного Комітету України з питань науки, техніки та промислової політики [3].

З 1997 р. завідував лабораторією оцінки та використання генофонду спеціалізованих м'ясних порід, з 1998 – відділом розведення м'ясної худоби ІРГТ НААН. Основні зусилля цих структурних підрозділів спрямовувалися на селекційно-генетичне вдосконалення існуючих і виведення нових високопродуктивних спеціалізованих м'ясних порід і типів великої рогатої худоби, подальший розвиток і раціональне використання племінної бази вітчизняних і зарубіжних спеціалізованих порід тощо [2].

І.В. Гузев – один із авторів концепції розвитку м'ясного скотарства, цільової програми з м'ясного скотарства, програми виробництва яловичини в Україні. Приділяв увагу не тільки селекції, але й господарським питанням: технології утримання, годівлі худоби, економіці галузі й ін. [7]. У 1999-2000 роках навчався за канадсько-українським проектом розвитку м'ясного скотарства та кормовиробництва. У 2001 р. ВАК України присвоїла йому вчене звання старшого наукового співробітника зі спеціальності розведення і селекція тварин. У 2006 р. І.В. Гузев – лауреат премії Української академії аграрних наук «За видатні досягнення в аграрній науці» за цикл наукових праць «Теоретичні аспекти використання факторів природної резистентності та показників продуктивності в селекції великої рогатої худоби» [8].

У 2002-2009, 2011-2014 роках І.В. Гузев – заступник директора, а в 2009-2011 роках – директор ІРГТ НААН. На цій посаді у черговий раз реалізував себе як висококваліфікований спеціаліст, талановитий дослідник та організатор наукового процесу, вимогливий і водночас щирий, порядний і мудрий керівник. Важливого значення надавав оптимізації структури наукової установи, зростанню її наукового по-

тенціалу. У центрі уваги вченого завжди знаходилися кадри, особливо молоді науковці [3].

Сприяв ствердженню ІРГТ як головного науково-методичного центру України з проблем генетики, селекції та біотехнології у тваринництві. Забезпечив активізацію наукових пошуків з вирішення глобальної проблеми – збереження біорізноманіття у тваринництві. Варто зазначити, що ІРГТ є головною установою з виконання програми наукових досліджень НААН № 30 «Збереження генофонду», завдання якої реалізують 12 науково-дослідних інститутів [1]. Саме І.В. Гузев сформулював основний національний постулат – зберігати всю селекційну спадщину, що дійшла до наших днів: і локальні, і новостворені комерційні породи, і резервний чистопородний генофонд вітчизняних мікропопуляцій кращих світових генетичних ресурсів, необхідні для наступного використання у породотворному процесі та різних системах схрещування. Учений розглядав аборигенні породи як носії унікальних генів і генних комплексів, відновити які неможливо, тому рекомендував зберігати як цінну культурну, інтелектуальну та генетичну спадщину всього людства [4].

Фото 1. І.В. Гузев – учасник Міжнародного конгресу «По слідах сірої подільської худоби», Італія. 2009 р.

І.В. Гузев виконував місію Національного координатора з управління генетичними ресурсами тваринництва (ГРТ), зокрема з їх збереження, від України для ФАО. Розробив методологічні аспекти глобальної проблеми збереження генетичної різноманітності тварин у контексті узагальнення та реалізації рекомендацій ФАО й інших міжнародних організацій, запропонував цілісну науково обґрунтовану методологію збереження біорізноманіття ГРТ України із застосуванням комплексу нових методичних підходів.

Дослідник систематизував розгорнуті вигоди до забезпечення надійного збереження живих популяцій обмеженого обсягу, проведення селекційно-генетичного моніторингу та формування національної інформаційної системи різноманіття сільськогосподарських тварин. Ввів нові наукові поняття та терміни, зокрема генофондові об'єкт, статус і суб'єкт. Уперше розкрив максимально повний спектр різноманіття генетичних ресурсів свійських тварин України та провів їхню класифікацію за вітчизняною та міжнародною системами. Виявив всі та визначив два основних, найбільш перспективних статуси (форми) збереження тваринного генетичного різноманіття. Вперше у вітчизняній селекційній практиці на основі нової, уніфікованої з міжнародним досвідом ФАО методики, визначив статуси ризику щодо перспектив збереження породних генофондів усіх видів домашніх тварин України. Уперше за власно розробленого нового алгоритму отримав низку (від 3 до 6) варіантів популяційних структур для потенційно-безпечного збереження нативних мікро- і мініпопуляцій, кожного з опрацьованих у даному ракурсі, 35-ти видів сільськогосподарських тварин методом *in situ*. Розробив принципи використання сучасних біотехнологічних методів та організаційних заходів збереження генофонду різних видів тварин *ex situ in vitro*. Вперше розрахував конкретну потребу в генетичному матеріалі (сперма, ембріони, ДНК-зразки) та його різностатевих донорах для кожного генофондового об'єкту основних видів сільськогосподарських тварин і в цілому – для забезпечення у майбутньому надійного відновлення копій популяцій [5; 6].

Фото 2. Відвідування виставки у м. Венінгтен (Нідерланди) під час проведення семінару «Збереження *in vitro* ГРТ – Керівні вказівки і виклики в практиці». 2011 р.

У 2012 р. при ІРГТ НААН захистив докторську дисертацію «Методологія збереження біорізноманіття генетичних ресурсів тваринництва України» (науковий консультант М.В.Зубець). Практичне значення одержаних І.В.Гузевим із співавторами результатів полягає у тому, що Україна першою серед країн Східної Європи представила: цілісну наукову методологію та державну програму збереження «культурного» біорізноманіття тварин. Вітчизняні підходи були високо оцінені і рекомендовані керівництвом Комісії з ГРТ ФАО іншим східноєвропейським країнам як приклад складання такого роду програм. Це прискорило прийняття України (яке відбулося вже у 2009 р.) до Європейського Регіонального Координаційного Центру з ГРТ (European Regional Focal Point for Animal Genetic Resources, ERFP) [2].

7 червня 2014 р. після тяжкої хвороби, на 52 році І.В.Гузев пішов із життя, похований в с. Мала Олександрівка Бориспільського району Київської області.

Учений залишив по собі вагомий науковий спадщину, зокрема біля 300 наукових праць, у тому числі 15 монографій, 17 брошур, 32 методик і методичних рекомендацій, 16 рекомендацій, 16 каталогів бугаїв м'ясних порід та ембріонів великої рогатої худоби, 9 нормативно-правових документів, 28 селекційних і технологічних програм, 5 інвестиційних проектів. Його наукові здобутки захищені 9 авторськими свідоцтвами та патентами. За кордоном (Іспанія, Польща, Франція, Естонія, Казахстан, Молдова, Росія) опубліковано 16 статей і монографія «Podolic cattle: characterisation of indigenous and improved breeds» (Угорщина, 2011). У монографіях, наукових збірниках і довідкових виданнях І.В.Гузевим опубліковано 34 статті про відомих учених у галузі тваринництва [3].

У співавторстві опубліковано низку монографій, програм і навчальних посібників з проблем розвитку скотарства та збереження біологічного різноманіття України: «Генетико-селекційний моніторинг у молочному скотарстві» (1999), «Генетико-селекційний моніторинг у м'ясному скотарстві» (2000), «Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки» (2005), «Програми виробництва яловичини в Україні на 2005-2010 роки» (2005), «Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин» (2007), «Система годівлі м'ясної худоби при пасовищному утриманні» (2010), «Результати комплексної

індивідуальної оцінки великої рогатої худоби м'ясних порід і типів суб'єктів племінної справи у тваринництві України за 2009 рік», «Програма селекції великої рогатої худоби породи абердин-ангус на 2013-2020 роки» (2013), «Генофонд порід сільськогосподарських тварин України» (2013) та ін.

За особистий внесок у розвиток аграрної науки та багаторічну сумлінну творчу працю вченого окрім вищезазначених відомчих і державних нагород відзначено: Почесною грамотою Президії УААН (2006), трудовою відзнакою Міністерства аграрної політики України «Знак пошани» (2008), орденом «За заслуги» III ступеня (2009), медаллю «Незалежність України» (2013) [1].

Таким чином, доктором сільськогосподарських наук І.В.Гузевим зроблено вагомий внесок у розвиток вітчизняної зоотехнії. Його творчий доробок систематизовано за такими напрямками: автоматизація селекційного процесу у скотарстві, популяційна генетика, розвиток теорії онтогенезу, природна резистентність молодняку, етологія, селекційно-генетичні методи ранньої оцінки, добору і підбору великої рогатої худоби, розроблення концепції становлення галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні, розвиток теорії породи та породотворення; технологічні аспекти розвитку м'ясного скотарства, збереження та раціональне використання генетичних ресурсів тварин. Учений сформувався як талановитий організатор галузевої дослідної справи, сприяв становленню ІРГТ НААН – головного науково-методичного та координаційного центру з питань тваринництва. За його керівництва активізувалися наукові пошуки інституту з розроблення теоретичних і методологічних основ збереження генофонду тварин. І.В.Гузев доклав зусиль до розвитку національної аграрної біографістики як автор наукових праць популяризаційного характеру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородай І.С. Гузев Ігор Вікторович // Історія Інституту розведення і генетики тварин у подіях, фактах, біографіях учених / НААН, ІРГТ; наук. ред. К.В.Копилова. Бориспіль: Люксар. 2012. С. 137-140.
2. Буркат В.П., Бородай І.С. Нариси з історії інституту: монографія. Київ: Аграрна наука, 2008. 556 с.
3. Гузев Ігор Вікторович (1963-2014): біобібл. покажч. наук. пр. / уклад.: В.І.Фасоля, О.І.Мохначова, Л.І.Остаповець; НААН, ІРГТ ім. М.В.Зубця, ННСГБ. Київ, 2015. 124 с. (Біобібліографія вчених-аграріїв України, кн. 58).
4. Гузев І.В. Збереження генофонду, як невід'ємний елемент управління генетичними ресурсами тварин // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Тваринництво»: наук. журн. Суми, 2013. Вип. 7 (23). С. 34-38.
5. Гузев І.В. Результати аналізу міжнародно визнаних категорій ризику щодо виходу з меж нормального популяційного існування, у яких перебувають генетичні ресурси

молочного і молочно-м'ясного скотарства України // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Тваринництво»: наук. журн. Суми, 2013. Вип. 7 (23). С. 28-33.

6. Гузев І.В. Результати ідентифікації статусів ризику щодо перспектив виживання існуючих в Україні молочних і молочно-м'ясних порід великої рогатої худоби // Розведення і генетика тварин: міжвід. темат. наук. зб. / НААН, ІРГТ. Київ, 2012. Вип. 46. С. 73-76.

7. Гузев І.В. Сучасний стан породного генофонду спеціалізованого м'ясного скотарства України // Розведення і генетика тварин: міжвід. темат. наук. зб. / НААН, ІРГТ. Київ, 2012. Вип. 46. С. 42-46.

8. Полупан Ю.П. Гузев Ігор Вікторович // Вчені тваринники / УААН. Київ: Аграр. наука, 2004. Кн. 9. С. 55-57. (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ століття»).

9. Стратегічні напрями роботи щодо збереження генофонду сільськогосподарських тварин в Україні / І.В. Гузев, О.Д. Бірюкова, Л.В. Вишневський [та ін.] // Розведення і генетика тварин: міжвід. темат. наук. зб. / НААН, ІРГТ. Київ: Аграрна наука, 2013. Вип. 47. С. 13-23.

10. Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки / М.В. Зубець, В.П. Буркат, І.В. Гузев [та ін.]; за наук. ред. М.В. Зубця, І.В. Гузева. Київ: Аграр. наука, 2005. 176 с.

Бородай Ирина Розвиток зоотехнічної науки в Україні через призму особистості

Висвітлено основні віхи життєвого і творчого шляху доктора сільськогосподарських наук І.В. Гузева. З'ясовано основні чинники становлення його пріоритетних наукових пошуків. Здійснено аналіз і систематизацію творчої спадщини, обґрунтовано значення окремих наукових підходів для опрацювання концепції становлення галузі спеціалізованого м'ясного скотарства, науково обґрунтованої методології збереження біорізноманіття генетичних ресурсів в Україні, розвитку теорії онтогенезу у тваринництві. Узагальнено здобутки вченого з організації дослідної справи у тваринництві. Показано, що важливим напрямом наукової діяльності І.В. Гузева є популяризація та репрезентація галузевих досягнень.

Ключові слова: тваринництво, м'ясне скотарство, порода, онтогенез, збереження біорізноманіття, І.В. Гузев

Бородай Ирина Развитие зоотехнической науки в Украине через призму личности

Освещены основные вехи жизненного и творческого пути доктора сельскохозяйственных наук И.В. Гузева. Выявлены основные факторы становления его приоритетных научных поисков. Осуществлен анализ и систематизация творческого наследия, обосновано значение отдельных научных подходов для разработки концепции становления отрасли специализированного мясного скотоводства, научно обоснованной методологии сохранения биоразнообразия генетических ресурсов в Украине, развития теории онтогенеза в животноводстве. Обобщены достижения ученого по организации исследовательской дела в животноводстве. Показано, что важным направлением научной деятельности И.В. Гузева являются популяризация и репрезентация отраслевых достижений.

Ключевые слова: животноводство, мясное скотоводство, порода, онтогенез, сохранение биоразнообразия, И.В. Гузев

Borodai Irina Development of zootechnical science in Ukraine through the prism of personality

The main milestones of the life and creative path of the Doctor of Agricultural Sciences I.V. Guziev were highlighted. The key factors of the formation of his priority scientific research were clarified. The scientific achievements of the scientist were systematized in the following areas: automation of selection process in cattle breeding, population genetics, development of the theory of ontogenesis, natural resistance of farm animals, ethology, selection and genetic methods of early evaluation, selection of cattle, development of the concept of specialized beef cattle industry in Ukraine, development of the theory of breed creation, technological aspects of development of beef cattle breeding, conservation and rational use of genetic resources of farm animals. It is proved that the scientist made a significant contribution to the establishment of the Institute of Animal Breeding and Genetics as the main scientific-methodical and coordination center for the development of animal husbandry. Under his leadership the scientific researches of the Institute on the development of theoretical and methodological foundations for the conservation of the farm animal gene pool were activated. I.V. Gusiev made efforts to establish a national agrarian biography as the author of scientific popularization works.

Keywords: animal husbandry, beef cattle breeding, breed, ontogeny, biodiversity conservation, I.V. Guziev

Надійшла до редакції 16.02.2018 р.